

Польське питання в ідеології та програмі ОУН

Теза про геноцид поляків влаштований українськими націоналістами в роки Другої світової війни домінує нині в польській історіографії та політиці. Для обґрунтування цього терміну покликаються на резолюцію ООН 1948 року, де йдеться про “дії вчинені з наміром знищити цілком чи частково яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу”. При цьому саме доведення наміру такого знищення вважається ключовим. У випадку з польсько-українським конфліктом прихильники тези про геноцид доказом такого наміру вважають полонофобську ідеологію та програму ОУН, втіленням якої нібито стали масові вбивства польського населення.

Прокурори ІПН Пшемислав Мішко та Кшиштоф Матковський вважають, що такий намір сформульований у відозві Першого Конгресу українських націоналістів з 1929 року. “Організація Українських Націоналістів, - читаємо тут маючи на меті створити Незалежну Соборну Українську Національну Державу, змагає до повного усунення всіх окупантів з українських земель”. Різниця між тезою про повне усунення всіх окупантів (характерною для будь-якого визвольного руху) та постулатом про повне усунення представників інших національностей залишається поза їхньою увагою, і наведена постанова перетворюється на «генеральну директиву [про загальне винищення поляків — В. В.], для реалізації якої очікувався належний момент”¹.

Деякі польські історики безпідставно називають ідеологічною платформою геноциду твори Дмитра Донцова, якого насправді важко назвати полонофобом. Останнім часом популярності набуває сформльована Гжегожем Мотиною теза, що масові вбивства польського населення стали втіленням ідей сформульованих одним із провідних членів ОУН Михайлом

---

¹Miszko P., Matkowski K. Zbrodnie ludobójstwa popełnione przez nacjonalistów ukraińskich w Małopolsce Wschodniej w latach 1939—1945 na osobach narodowości polskiej — w świetle śledztw OKŚZpNP we Wrocławiu // Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN. — T. 2: Ludobójstwo. — Warszawa, 2008. — S. 52.

Колодзінським. Той у праці «Воєнна доктрина українських націоналістів» (1938 рік) твердить, що під час повстання на західноукраїнських землях боротьба буде спрямована не тільки проти структур окупаційної влади, але й проти тих, на кого вона опирається. Тому повстання «мусить вичистити Україну з чужого, ворожого елемента й з недоброго власного, рідного». Таке ставлення загрожувало як представникам української, так і інших націй у разі їхньої лояльності до влади. Але разом з тим автор тексту окремо наголосив, що «під час повстання буде нагода вимести буквально до останньої ноги польський елемент із З[ахідних] У[країнських] З[емель] і в цей спосіб закінчити польські претензії про польський характер цих земель. Польський елемент, що буде чинно ставити спротив, мусить улягти в боротьбі, а решту треба стероризувати й примусити до втечі за Вислу»². Однак немає підстав вважати, що запропонована Колодзінським концепція мала вплив на подальше формування ставлення ОУН до поляків. Судячи з того, що ця робота ніколи не видавалася навіть маленьким накладом (вона так і залишилася існувати в єдиному екземплярі), не цитувалася пізніше ні ідеологами, ні керівниками націоналістичного підпілля, що не видно спроб її практичного втілення ані під час повстання 1939-го, ані 1941 року, вона була маловідомою (або й узагалі невідомою) для більшості членів ОУН. Тому можна лише твердити, що серед членів ОУН були ті, які висували сценарії радикального вирішення "польського питання".

ОУН була політичною організацією з чіткою вертикальною управлінською структурою та горизонтальною структурою осередків. Підпільний та військовий характер її діяльності обумовлював авторитарні принципи управління, значну роль провідника організації. Але попри це найбільш принципові рішення приймалися як колективні - програму затверджував Великий збір організації, між Зборами відбувалися наради

---

²Архів ОУН у Києві. — Ф. 1 (Організація Українських Націоналістів). — Оп. 2. — Спр. 466. — Арк. 103.

(конференції) членів Проводу (найвищого керівного органу ОУН). За період Другої світової війни відбулося два Великих Збори ОУН (в квітні 1941 та серпні 1943) та три конференції (у вересні 1941, квітні 1942, лютому 1943). Крім того у жовтні 1942 року відбулася військова конференція Проводу ОУН. Польське питання було одним із тих, яке звучало на всіх з перелічених форумів. Їх постанови були обов'язковими до виконання для всіх членів організації, вони створювали політичну основу для наступних тактичних рішень на нижчих рівнях. Крім того саме ці рішення, як колективні узагальнювали результати жвавих дискусій в середовищі організації, були компромісом між думками різних її членів.

Деякі дослідники вважають, що публічний характер постанов та резолюцій керівних органів, означає їх виключно пропагандистську функцію і вони не демонструють реального ставлення ОУН до цих питань. Насправді ці документи ставали основою внутрішніх інструкцій не призначених для публікацій та публічного поширення. Теза, про те, що поруч з офіційно оголошеними існували якісь зовсім інші, таємні рішення, не підтверджується ані конкретними фактами, ані практикою загалом. Адже тоді треба було б припустити що ОУН використовували власні, досить обмежені ресурси, для поширення інформації суть, якої розходилася з її справжніми цілям і паралельно (не зрозуміло якими каналами) доносила до власного членства і загалу суспільства тези зовсім іншого чи навіть протилежного змісту. Відтак такі припущення є радше із сфери несерйозної конспірології.

Іншим джерелом інформації про бачення членами ОУН “польського питання” є публікації на цю тему у виданнях підпілля. На сторінках періодики підпілля обговорювалися та апробовувалися певні ідеї, перш ніж вони набували формату політичних рішень. На цю тему писали такі провідні члени ОУН як Мирослав Прокоп (референт пропаганди Проводу ОУН), Михайло Палідович (редактор офіціозу ОУН " Ідея і чин"), Василь Мудрий (віце-президент УГВР), Василь Галаса

(заступник крайового провідника ОУН на Закарпатті).

Варто звернути увагу на документи, які висвітлюють переговори між українським і польським підпіллям протягом 1941-1944 роках. Вони демонструють варіанти розв'язання конфлікту, які пропонувала українська сторона (базовані на попередніх політичних рішеннях ОУН) і реакцію на них польської сторони.

Зважаючи на часові рамки, які були визначені нами для роботи форуму, аналізуватимуться матеріали, які з'явилися після 1939 року і до другої половини 1940-вих, поки польське питання зустрічається в матеріалах українського підпілля. Але зрозуміло, що на його формулювання значний вплив справили події перед початком Другої світової. ОУН розпочала свою діяльність в кінці 1920-тих, головним ареалом її дій були території, які входили до складу Другої Речіпосполитої. Відтак головне вістря боротьби українських націоналістів було спрямовано проти структур цієї держави, яку вони вважали окупантом українських територій. Але слід зазначити, що Польща ніколи не вважалася ворогом № 1 для українських націоналістів. З цього приводу Голова Проводу Українських Націоналістів Євген Коновалець писав: “Прапор боротьби проти поляків ми піднімаємо, але боротьбу з поляками будемо вести в тій мірі, у якій вони нас змусять вдаватися до самозахисту[...] Всі свої зусилля будемо спрямовувати проти більшовиків, готуючи проти них свій останній удар”³. Попри це пам'ять про напруженні стосунки між українцями та поляками в міжвоєнний період була чинником який впливав на формування бачення їх подальшого розвитку в обох сторін.

Нові геополітичні обставини після початку Другої світової війни, в результаті яких обидва народи стали бездержавними, мали б сприяти налагодженню стосунків між ними. Проте цього не сталося. Крім проблем минулого, на заваді налагодження стосунків стояло бачення майбутнього, які в

---

³ Цит. за: Кентій А. Українська Військова Організація в 1920 – 1928 рр. – Київ, 1998. – С. 39.

обох народів сильно відрізнялися. Поляки на початковому етапі війни, сподівалися на швидку перемогу Великої Британії та Франції над німцями, яка мала повернути довоєнний статус-кво. Значна частина українців, навпаки в той час, очікувала подальших перемог німецької армії, при співпраці з якою сподівалася відродити українську незалежність.

Поруч з тим в 1939—1941 роках у середовищі українського визвольного руху починаються жваві дискусії довкола надій на німецьку допомогу. Падіння Карпатської України, відданої Гітлером союзній Угорщині, пакт Молотова — Ріббентропа свідчили, що українське питання розглядається німецькою владою як розмінна монета в широкій міжнародній грі. Тому пронімецька орієнтація Проводу ОУН на чолі з Андрієм Мельником викликала незадоволення у крайових лідерів організації, які були учасниками подій у Закарпатті, мали можливість безпосередньо відчувати радянські репресії, що слідували за пактом Молотова — Ріббентропа. Врешті цей та інші чинники спричинили поділ ОУН на два крила, які наступний період діяли окремо.

Для новоствореної ОУН на чолі зі Степаном Бандерою постало завдання окреслення нової зовнішньополітичної концепції організації. І вже в першому публічному документі — «Маніфесті» ОУН(б) з грудня 1940 року — бачимо її формулювання: «Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів та людини. Розвалюючи на завжди жахливу тюрму народів — московську імперію — творимо новий лад і кладемо основи політичного укладу в світі. Боремося за визволення українського народу та всіх поневолених Москвою народів [...]. Несемо новий лад Східній Європі й підмосковській Азії. Несемо всім поневоленим Москвою народам свободу творити власне життя на рідній землі по своїй вольній волі»⁴. Отже, стрижнем зовнішньої політики бандерівців стала ідея об'єднання зусиль

---

⁴ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі ГДА СБ України). — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 18.

поневоленних народів, що означало можливість співпраці з поляками як найближчим сусідом і також поневоленим народом. Один із творців концепції Іван Мітрінга навіть писав у 1940 році: «Разом з поляками, французами, народами СРСР за вільну Європу проти Гітлера і Сталіна — це наше місце»⁵.

Політичні постанови Другого великого збору ОУН з квітня 1941 року давали достатньо можливостей для переведення польсько-українських стосунків у конструктивне русло співпраці. «Відношення ОУН до держав та політичних рухів, — читаємо тут, — перерішується їхнім протимосковським наставленням, а не більшою чи меншою політичною співзвучністю з українським національним рухом»⁶. Тобто платформою польсько-українського порозуміння могла стати спільна антирадянська боротьба. Далі в тих же постановах вказуються засади налагодження стосунків — відмова польської сторони від повернення західноукраїнських земель та припинення антиукраїнських дій: «ОУН поборює акцію тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель. Ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків є передумовою унормування взаємин між українською й польською націями»⁷.

Утвердження нової зовнішньополітичної концепції в лавах ОУН(б) відбувалося поступово. І попри те, що навесні 1941 року вона знайшла своє відображення в рішеннях Великого збору, не можна стверджувати, що нове бачення цілком витіснило попередні плани керівництва ОУН, пов'язані з німцями. Співпраця із Третім Райхом продовжувалася, її головною метою було скористатися німцями як силою, що може розбити СРСР. Відсутність чітко окресленої української

---

⁵ Цитується за: Левицький Б. Національний рух під час Другої світової війни. Інтерв'ю // Діялог. — 1979. — Ч. 2. — С. 17.

⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 30.

⁷ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 33.

політики керівництва Німеччини підтримувала сподівання на можливість сприяння у створенні незалежної держави.

Але варто підкреслити, що сподівання керівництва ОУН(б) на Німеччину в 1941 році вже були далеко не такими як зразка початку 1939 року. Постанова Другого великого збору ОУН від квітня 1941 року говорить: «Організація Українських Націоналістів продовжуватиме всіма силами революційну боротьбу за визволення Українського Народу без огляду на всі територіально-політичні зміни, які зайшли б на терені Східної Європи»⁸. Тобто головна мета ОУН — створення незалежної держави — залишатиметься визначальною в її діяльності незалежно від бачення розв'язання українського питання іншими сторонами, у тому числі Німеччиною.

Інструкції, підготовлені керівництвом націоналістичного руху навесні 1941 року, свідчать: оунівці не очікували передачі влади союзниками, а готувалися захопити її самостійно. Реалізація цих інструкцій ставила німецьку владу перед доконаним фактом створення незалежної України та розгортання її апарату. Мова вказівок далека від ідеологічних дискусій чи дипломатичних конструкцій. Їхнє головне завдання — забезпечити захоплення і утримання влади. Досвід 1918 року підказував українським націоналістам, що зусилля можуть зіткнутися зі спротивом чи саботажем нелояльних до українського руху національних меншин. Таких бачили передусім серед прорадянськи налаштованих росіян та євреїв. До небезпечних національних меншин зараховували і поляків, що могли проявити себе як окрема сила⁹. У період повстання вони повинні були перебувати під особливим наглядом Служби безпеки ОУН, яка мала ліквідувати тих, хто чинитиме спротив утвердженню української влади.

План українських націоналістів скористатися Третім

---

⁸ ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929—1955. — Видання ЗЧ ОУН, 1955. — С. 31.

⁹ Патриляк І. Військова діяльність ОУН(б) у 1940—1942 роках. — К., 2004. — С. 485.

Райхом зазнав краху дуже швидко після вступу німецьких військ на українські території. Неузгоджений із німецькою владою Акт відновлення української держави 30 червня 1941 року став причиною репресій проти українського визвольного руху і його поступового переходу в підпілля. Перша конференція ОУН у вересні цього року затвердила постанову про переформатування всієї мережі до діяльності в антинімецькому підпіллі¹⁰.

Українці і поляки знову отримали спільного ворога. Західна Україна стала ареною розбудови українського антинацистського руху та польського підпілля, що поступово відроджувалося після ударів радянської карально-репресивної машини. У новій політичній ситуації в середовищі українського націоналістичного підпілля починає домінувати нова зовнішньополітична стратегія — ставка на союз поневолених народів. У контексті цієї концепції закономірною стає спроба налагодження контактів із польським рухом.

Один із польських документів із жовтня 1941 року розповідає про візит до Варшави офіційного представника ОУН(б) Бориса Левицького (одного із соратників Івана Мітрінги), уповноваженого для проведення переговорів із очільниками польського руху. «Левицький, — читаємо в документі, — висловив бажання розпочати поважні розмови, які привели б до узгодження певних моментів спільної політики щодо німців»¹¹. В іншому документі польський звітодавець у той же період відзначає «щораз виразніші ознаки поліпшення ставлення українців до Польщі»¹².

Проте лінія на зближення з українським визвольним рухом не збігалася із загальною стратегією польського уряду. По-перше, попри певні відмінності у трактуванні українського

---

¹⁰ Лебедь М. Організація протинімецького опору ОУН 1941—1943 років // Сучасність. — 1983. — Ч. 1—2. — С. 152.

¹¹ Armia Krajowa w dokumentach. 1939—1945. — Т. II. Czerwiec 1941 — kwiecień 1943. — Warszawa — Wrocław — Krakow, 1990. - S. 145.

¹² Там само. — С. 142.

питання в різних політичних сил, всі були єдині в необхідності відновлення довоєнних кордонів. По-друге, у другій половині 1941 року відбулося відновлення дипломатичних стосунків еміграційного уряду із СРСР¹³, який після початку німецько-радянської війни офіційно став польським союзником. Тому керівництво польського національного руху не було готове йти на співпрацю з українцями.

Поступове розгортання ланок українського та польського збройного підпілля на одній і тій же території, яке тривало протягом 1942 року, наближувало зіткнення між ними. У середині цього року, було здійснено ще одну спробу його уникнути. Для ОУН політичною платформою пошуку примирення стали рішення Другої конференції з квітня 1942 року. «Свою політику, — читаємо в ухвалі, — ми будемо [...] на політиці вилучення другорядних фронтів і розгортанні боротьби тільки на головних вирішальних фронтах. При чому ми в теперішній момент вважаємо нашим головним фронтом — фронт боротьби з московським імперіалізмом, під якою маскою він би не виступав»¹⁴. У цих же постановках спеціально наголошено: «Стоїмо за злагіднення польсько-українських стосунків у сучасний момент міжнародної ситуації й війни на платформі самостійних держав і визнання панування права українського народу на ЗУЗ»¹⁵. Член Проводу ОУН Михайло Степаняк у своїх свідченнях НКВД вказував: «На Другій конференції ОУН розглядалося також питання про взаємини з поляками, і прийшли до рішення, що необхідно: 1. Створити союз "Поневолених народів ССРСР"; 2. Домовитися з поляками про спільну боротьбу проти ССРСР, чи у гіршому випадку досягти їх нейтралітету в боротьбі ОУН проти

---

¹³ Вже в першому пункті угоди, підписаної 30 липня 1941 року, зазначено, що Польща не може мати з третьою стороною стосунків, спрямованих проти СРСР (*Armia Krajowa w dokumentach*. — Т. II. — S. 26—27).

¹⁴ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 55.

¹⁵ Там само. — Арк. 58.

Радянського Союзу»¹⁶.

Можна говорити і про певну готовність поляків вести переговори, адже польське керівництво чітко розуміло, що в умовах невизначеності ситуації зі східним кордоном Польщі будь-який конфлікт на спірних територіях буде використаний проти нього. «Національну боротьбу на цих землях, — писав генерал Стефан Ровецький у штаб Верховного головнокомандувача польських збройних сил, — в певний період можуть використати совєти як привід для інтервенції»¹⁷. Крім того, для польського підпілля не залишилися непоміченими спроби українців залагодити конфлікт, що наростав. На основі аналізу публікацій ОУН кінця 1942 року МВС еміграційного уряду підготувало повідомлення, де стверджується, що ОУН розглядає Польщу як потенційного союзника¹⁸.

Протягом літа 1942 року у Львові відбувається кілька зустрічей між представниками українського та польського підпільних рухів. З українського боку в них брали участь представники найвищого керівництва Проводу ОУН — Михайло Степаняк та Зенон Матла, польську сторону представляли політики з так званої «Демократичної лівиці». Відбулися три зустрічі, під час яких поляки та українці намагалися з'ясувати позиції сторін. Спільними точками дотику, які могли послужити початком співпраці, було визнання необхідності боротьби з двома окупантами — СРСР та Німеччиною, а також визнання взаємного інтересу в існуванні незалежних національних держав обох народів. Сторони розуміли, що нерозв'язаним залишиться питання

---

¹⁶ Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. — Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942—1945. / Ред. Є. Тухольський, Ю. Шаповал та ін. — Варшава — К., 2005. — Ч. 1. — С. 222.

¹⁷ Поляки і українці між двома тоталітарними системами... — Ч. 1. — С. 138.

¹⁸ Sprawozdanie Sytuacyjne z Ziemi Wschodnich za I kwartał 1943 r. // Mykola Lebed Papers. Ukrainian Research Institute Library, Harvard University. Box 14: Political materials, government documents. Case: Reports from the Polish Ministry of International Affairs. 1941—1943. — P. 47.

належності західноукраїнських земель¹⁹. Зважаючи на те, що польські представники не мали жодних офіційних повноважень від лондонського еміграційного уряду, переговори закінчилися нічим.

Михайло Степаняк зазначає, що наприкінці літа 1942 року у Варшаві також відбувалися переговори з участю члена Проводу ОУН Омеляна Логуша — «Іваніва» із представниками Делегатури краю польського еміграційного уряду. Судячи з того, що про їхні конкретні результати Степаняк нічого не чув, можна припустити, що ці зустрічі також закінчилися нічим.

Наступні перемовини пройшли за ініціативи польської сторони у Львові. Граф Дунін-Борковський та граф Бохенський від імені польського підпілля звернулися до митрополита Шептицького з проханням пов'язати їх із бандерівцями. Переговори відбулися на вулиці Бема у Львові, ОУН на них представляли Зенон Матла та інший невідомий член Проводу організації²⁰. Поляки були готові говорити лише про започаткування спільної антинімецької боротьби, тоді як оунівці вимагали політичних гарантій вирішення українського питання, а саме визнання української незалежності і відмова від територіальних претензій Польщі на західноукраїнські землі. Очевидно, польська делегація не мала повноважень для прийняття рішень щодо таких питань, тому кількадевні дискусії завершилися безрезультатно.

Протягом усієї війни основою польської зовнішньої політики була позиція відновлення *status quo ante bellum*, відступити з якої для еміграційного уряду означало втратити політичний ґрунт для свого існування. Тому у спеціальних аналітичних матеріалах Східного бюро наголошувалося на непотрібності і навіть шкідливості контактів з ОУН²¹. З іншого

---

¹⁹ Поляки і українці між двома тоталітарними системами... — Ч. 1. — С. 240—272.

²⁰ ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 75183 фп. — Арк. 153—154.

²¹ Partacz Cz. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na terenie kraju w latach II wojny światowej // Polska — Ukraina: trudne

боку, непорушність кордонів 1939 року — позиція, яку засадничо не могла сприйняти українська сторона. Західноукраїнські землі, якими треба було б пожертвувати заради подолання конфлікту, були для неї основним ареалом і джерелом розвитку визвольного руху. Відмова від частини українських етнічних теренів суперечила і програмним засадам ОУН, яка боролася за соборну, тобто таку, що об'єднає всі українські землі, державу.

Польські політики чудово усвідомлювали, що саме ця проблема є ключовою у взаєминах і саме вона, а не полонофобія українських націоналістів, є головним джерелом конфлікту. У повідомленні МВС зі східних теренів за січень 1943 року вказувалося: «Ставлення ОУН до Польщі впливає з безкомпромісного трактування ними програми відриву принаймні Східної Малопольщі, Волині і Південного Полісся від Польщі. Якби Польща з цих земель захотіла зрезигнувати, що повинна зробити, так як отримає значні терени на півночі та заході — готові були б до спільної з поляками антинімецької акції»²².

Переговори, замість того, аби локалізувати та зупинити спалахи конфлікту, які мали місце вже в 1942 році, лише засвідчили безперспективність домовленостей та нереальність мирного розв'язку. Така ситуація, а також той факт, що в другій половині цього року почалися вбивства українських активістів на Холмщині, позначилася на радикалізації позиції українських націоналістів. У рішеннях військової конференції ОУН з жовтня 1942 року зазначалося: «Поляків усіх виселити, давши їм можливість взяти із собою, що вони хочуть, так як їх будуть захищати Англія і Америка. Тих же, що не захочуть виїжджати, — знищувати. Активніших ворогів і

---

pytania. Materiały VI międzynarodowego seminarium «Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej» (Warszawa, 3—5 listopada 1999) / Oprac. red. R. Nedzielko. — Warszawa, 2000. — T. 6. — S. 25.

²² Sprawozdanie Sytuacyjne z Ziem Wschodnich za okres do 18 stycznia 1943 // Mykola Lebed Papers. Ukrainian Research Institute Library, Harvard University. Box 14: Political materials, government documents. Case: Reports from the Polish Ministry of International Affairs. 1941—1943. — P. 98—99.

серед них членів протиукраїнських організацій знищити в день перед оголошенням мобілізації. На облік вони будуть взяті завчасно районними та повітовими воєнними командами. Знищенням будуть займатися жандармерія і в окремих випадках СБ. Використовувати для цього вояків армії заборонено»²³.

Отже, як впливає з цього документа, наприкінці 1942 року, після того як конфлікт набув форм збройного протистояння, а спроби його призупинити шляхом переговорів провалилися, було прийнято рішення про усунення поляків із західноукраїнських теренів шляхом виселення. Звертає на себе увагу той факт, що резолюція розміщена в розділі про внутрішню безпеку, а не в розділах, де ішлося про розгортання збройної боротьби проти окупантів. А саме постанови цієї конференції стали остаточними у переході до творення українськими націоналістами власних збройних сил, які згодом вирости в Українську повстанську армію. Отже, польський фронт не розглядався керівництвом ОУН як головний. Крім того, окремо в рішеннях конференції наголошено на неприпустимості використання вояків створюваної армії для антипольських операцій. З цього можемо зробити висновок, що саме виселення поляків бачилося не як масштабний збройний конфлікт, а як операція з метою ліквідації можливих загроз для розгортання визвольного руху. У поляках не вбачали головного ворога, проти якого мали бути зосереджені всі сили, про що часто можна прочитати в сучасній польській літературі.

Важко однозначно сказати, наскільки це рішення було визначальним. Воно не було постановою найвищого керівництва українського визвольного руху — Проводу ОУН, у його прийнятті брали участь лише окремі члени Проводу. Про значущість цього зібрання свідчить факт, що саме його

---

²³ Поляки і українці між двома тоталітарними системами. — Ч. 1. — С. 208.

рішення стали відправною точкою для творення УПА. З іншого боку, дивує деяка його неадекватність реальній політичній ситуації, адже важко було розраховувати, що заплановані дії українських націоналістів не викличуть спротиву у поляків. Окрім того, українське підпілля, яке на той момент лише почало розгортання збройних відділів, фактично було неспроможне реалізувати згадану операцію. Територія, з якої планувалося виселити поляків, ніколи не була під цілковитим контролем українського руху. Тут і далі діяла німецька окупаційна влада, розгортали свою діяльність радянські партизани, та, зрештою, і польські підпільні формування. Тож залишається відкритим питання, чи розглядали учасники цієї конференції її постанови як безпосередні вказівки до дії, чи лише як загальне стратегічне бачення розв'язання проблеми на подальшу перспективу. Залишаючи за дужками дискусію про реальність чи нереальність втілення даних рішень, їх терміновий чи довгостроковий характер, варто підкреслити, що про повне знищення польського населення не йшлося.

Остаточне рішення про збройний зрив українські націоналісти затвердили на Третій конференції ОУН у лютому 1943 року. Після цього почалося розгортання структур підпільної армії, яка через кілька місяців отримала назву Українська повстанська армія. Деякі дослідники вважають, що саме ці постанови стали визначальними у проведенні антипольської акції на Волині. Очевидно тут маємо справу із бажанням прив'язати сам факт створення УПА до початку антипольських дій. Проте аналіз рішень цієї конференції не дає підстав для таких тверджень. Ставлення до поляків сформульоване тут було двояким. З одного боку, підтверджувалися постанови Другої конференції: «На відтинку поневолених народів сучасної Європи, зокрема її сходу, змагаємо до ліквідації дрібних неістотних спорів в ім'я національних революцій, проповідуємо і організуємо спільний фронт поневолених народів для боротьби проти імперіялізмів і

проти поневолення під гаслом свободи народів і людині»²⁴. З іншого боку, містяться застереження: «Стоячи на становищі побудови національних держав всіх народів на їх етнографічних територіях, український нарід протиставляється і протиставлятиметься всім спробам народів, в сучасний момент поневолених німецьким або московським імперіалізмом, [...] загарбати в цілості або частинно українські землі та поневолювати Україну»²⁵. Жодних звернених спеціально проти поляків постанов не знаходимо. Попри це до середини 1943 року конфлікт між українцями та поляками переростає в масштабне збройне протистояння, епіцентром якого стає Волинь. Безперечно ці події теж впливали на уявлення про те яким чином має бути вирішено польське питання.

Чудовою ілюстрацією радикалізації позиції в цьому питанні є ідейна еволюція, яку пройшов один із діячів українського руху Василь Мудрий. У міжвоєнній Польщі - він відомий український політик, яскравий виразник легальної політики, віце-маршалок польського сейму. У вересні 1939 році він звертався до українців із закликом виконати свій обов'язок перед польською державою виступивши на її захист. У червні 1943 році у статті «Україна і Польща» опублікованій в офіціозі ОУН «Ідея і Чин» Василь Мудрий писав вже інакше: «Пактувати з поляками про мирне співжиття тільки тоді, коли в наших руках є щонайменше така сила, як у них. Тільки тоді вони будуть поважати наше право на життя, і тільки тоді бодай на деякий час вони будуть респектувати підписувані з нами договори. Хвилеве ослаблення вони завжди використають для себе, на що в історії ніколи не йшли ми. Поляків до лояльності партнера можна наломити тільки силою і то силою наглядною»²⁶. Але навіть у цій доволі гострій статті він

---

²⁴ Літопис УПА. — Т. 24: Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942—1946. — Торонто — Львів, 1995.— С. 138.

²⁵ Там само. — С. 139.

²⁶ Борович Я. В. Україна та Польща // Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 24. — С. 196.

наголошував: «Ми сьогодні проти боротьби на цьому відтинку, тому ми також за знайдення мирних шляхів розв'язки існуючих питань між обома народами. Якщо ж цю боротьбу польська верхівка хоче нам накинути, то це буде завзята боротьба всього українського народу проти ворожих імперіалістичних зазіхань»²⁷. Наступні місяці показали, що сторони таки обрали “завзяту боротьбу”.

У серпні 1943 року відбувся Третій Надзвичайний великий збір ОУН, який затвердив нові програмові положення українського визвольного руху. У відношенні до національних меншин підкреслювалася їх цілковита рівність, гарантія їх культурних та релігійних особливостей. Жодна з національних груп (в тому числі поляки) не виділялися як такі, що мали опинитися поза цими гарантіями. В міжнародній політиці ключовою й далі оголошується ставка на об'єднання зусиль поневолених комуністичними та нацистським режимом народами. Але поруч з тим тут різко засуджено позицію польського еміграційного уряду у розв'язанні українського питання. «Польська імперіалістична верхівка, - зазначалося тут, - є вислужником чужих імперіалізмів та ворогом свободи народів. Вона намагається запрягти польські меншини на українських землях і польські народні маси до боротьби з українським народом і помагає німецькому і московському

---

²⁷ Там само.

імперіалізові винищувати український нарід»²⁸. Отже навіть у цій постанові, що побачила світ у часи найбурхливішого протистояння ми не знайдемо звинувачення всього польського народу у злочинній щодо українців діяльності. Ворогом названо не поляків, а «польську імперіалістичну верхівку».

Відносно спокійніші польсько-українські стосунки в Галичині в той час створювали передумови для налагодження контактів між підпільними рухами обох народів. У серпні — жовтні 1943 року у Львові відновлено переговорний процес. Його учасниками з українського боку були представники Проводу ОУН Михайло Степаняк, Іван Гриньох та Євген Врецьона, з польського — уповноважені комендантом «Збройних сил краю», підпорядкованих лондонському еміграційному уряду²⁹.

Під час проведення цих перемовин, для засвідчення власної офіційної позиції у польському питанні, Провід ОУН опублікував спеціальний комунікат. «Польсько-українська різня, — читаємо в цьому документі, — лежить сьогодні в інтересі Німеччини, а в першу чергу в інтересі большевицької Москви, яка шляхом взаємного фізичного винищування українців і поляків змагає до тим легшого поневолення обох

---

²⁸ Літопис Української Повстанської Армії. — Т.24. — С.235

²⁹ Детальна інформація про ці переговори є у свідченнях М. Степаняка (Поляки і українці між двома тоталітарними системами... — Ч. 1. — С. 250—272), доповнення до неї — у свідченнях О. Луцького (Там само. — С. 276—280).

народів та заволодіння їхніми землями. Провід ОУН самотійників-державників осуджує акти взаємних масових убивств, звідки вони не походили б, і взиває все українське громадянство бути чутким на ворожу інспірацію та дотримуватись постави, яку диктує інтерес національно-визвольних змагань українського народу»³⁰.

Керівництво українського визвольного руху не обмежилось тоді декларативними документами. У жовтні 1943 року, у вказівках Крайового проводу зазначалося: «Категорично припинити всякі протипольські виступи й акції, що являються відхиленням від політичної лінії Організації та не виелімінують, а посилюють проти нас другорядний фронт боротьби. Ініціювання і виконання заборонених актів трактуватиму як саботаж і провалювання політики ОУН, а винувників каратиму по законам найвищого революційного порядку. Виїмок становлять спецвідділи, що в індивідуальних випадках стосують заходи ліквідації і то тільки за попередньою апробатою Краєвого Провідника»³¹.

Цікаво, що і польські підпільники, які брали участь у переговорах з українцями не вважали рішення конференцій та зборів ОУН у польському питанні засадничо ворожими. В одному з польських звітів за вересень — жовтень 1943 року, зазначалося: «Що стосується ставлення до Польщі, то бандерівське керівництво намагається радше уникати акцентування своєї ворожості до Польщі, натомість сильно акцентуючись, згідно з їхніми твердженнями, на "польський імперіалізм" та "польських імперіалістів" як тих, котрі

---

³⁰ Літопис УПА. — Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. — Кн. 4. Документи і спогади. — Торонто — Львів, 2001 — С. 363—365.

³¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 28. — Арк. 24.

посягають на "західні українські землі"»³².

Поруч з цим зі свідчень одного з керівників польського підпілля на західноукраїнських землях і учасника цих переговорів Адама Островського дізнаємося, що польська сторона, йдучи на переговори восени 1943 року, ставила собі такі завдання: «розвідка і диверсія в ОУН; спроба таким чином припинити вбивства польського населення, припинити братовбивчу боротьбу, що йде на руку лише німцям; у випадку домовленості відкриття спільного, антинімецького фронту»³³. Як бачимо, спроба конструктивного вирішення конфлікту була далеко не головною метою, більше того, першим завданням ставилося використання переговорів для боротьби з іншою переговорною стороною. Поляки були впевнені в нещирості своїх українських партнерів, які, на їхню думку, прагнули «притуплення нашої чуйності і послаблення нашої самооборони; скомпрометувати нашу політику і втягнути нас в антирадянський блок у випадку якщо б їм вдалося отримати нашу згоду про підтримку їх прагнень до незалежності»³⁴.

Взаємна недовіра не могла не вплинути на хід переговорів, які знову завершилися нічим і не зупинили обопільну підготовку до переходу протистояння в масовий збройний конфлікт. Наступного 1944 року конфлікт не лише не згас, а навпаки лише набрав обертів, охопивши зокрема Галичину та Холмщину.

Один із провідних діячів ОУН, редактор її офіціозу «Ідея і Чин» Михайло Палідович так пояснював його причини у січні 1944 : «Польща і далі провадить політику боротьби зі змаганнями українського народу за власну державу. Український нарід, навпаки, не бореться з Польщею і її

---

³² Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wydział Społeczny. Sprawozdanie sytuacyjne z Ziemi Wschodnich № 1/44. Wrzesień — październik 1943. — Londyn, 1944. — S. 48 // Архів Центру досліджень визвольного руху (далі АЦДВР) — Ф. 30. — К. 10.

³³ ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 751179 фп. — Арк. 110.

³⁴ ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 751179 фп. — Арк. 111.

визвольними змаганнями. Український нарід бореться за свою державу, за володіння на своїх землях, не посягаючи на чужі, тим самим і польські землі, за свою державно-політичну самостійність і суверенність»³⁵. Український народ не може відступити від боротьби за своє право мати власну державність, натомість польські керівні кола заради майбутнього свого ж народу мають відійти від імперіалістичних концепцій. Відповідно справа поладження міжнаціонального конфлікту залежить виключно від готовності до цього польського уряду.

У лютому 1944 року розпочався черговий раунд переговорів, які з перервами тривали до липня. Уже в першому підписаному 10 лютого протоколі, здавалося, досягнуто значного результату: обидві сторони визнавали, що «мирна полада польсько-українських відносин можлива тільки при взаємному пошануванні боротьби за державну самостійність обох народів та непосідання землі однієї чи другої сторони. [...] Питання остаточного устійнення кордонів між Україною і Польщею буде вирішене урядами двох держав — української і польської»³⁶. Проте жодного практичного втілення в життя цей дипломатичний успіх не мав — кожна зі сторін саме в той момент готувалася до силового розв'язання конфлікту. Польське підпілля Галичини інформувало своє керівництво про безперспективність львівських переговорів з ОУН, бо «українці вимагають рівної суверенності сторін і поділу в посіданні терену»³⁷.

Врешті подальше загострення польсько-українського протистояння, черговий провал переговорного процесу, швидке наближення фронту схилили керівництво українського підпілля до прийняття радикального рішення щодо усунення польського населення з українських теренів. Ще одним

---

³⁵ Літопис Української Повстанської Армії. — Львів-Торонто, 1995. — Т.24. — С.273-274.

³⁶ АЦДВР. — Ф. 9. — Т. 6. — Од. зб. 8. — Арк. 98.

³⁷ Armia Krajowa w dokumentach. 1939—1945. — Т. III. Kwiecień 1943 — lipiec 1944. — Londyn, 1976.— S. 383.

чинником, який вплинув на ухвалення такого рішення, стала інформація про те, що «5 квітня 1944 року польський еміграційний уряд Миколайчика оголосив заяву співпраці між т. зв. польськими збройними силами в краю та Червоною армією»³⁸.

В інструкції Крайового проводу ОУН від 5 травня 1944 року читаємо: «З огляду на офіційну поставу польського уряду в справі співпраці з совітами, треба поляків з наших земель усувати. Прошу це так розуміти: давати польському населенню доручення до кількох днів випровадитися на корінні польські землі. Коли воно не виконає цього, тоді слати боївки, які мужчин будуть ліквідувати, а хати і майно палити (розбирати). Ще раз звертаю при цьому увагу на то, щоби поляків закликати до покинення земель, а доперва опісля ліквідувати, а не навпаки»³⁹.

Акція виселення поляків навесні 1944 року супроводжувалася не тільки ультиматумами про негайне залишення українських земель, але і спеціальною пропагандистською листівкою «До польського населення на Західно-Українських землях», датованою 12 червня 1944 року. «В ім'я історичної правди пригадуємо, — наголошувалося в тексті листівки, — що на корінних польських землях не згоріло ні одне польське село, підпалене українською рукою, не впала неповинно ні одна польська жертва. Простягнену українським народом руку ви відкинули. За гостинність на українських землях ви відплатилися звірським мордуванням сотень і тисяч мирного населення українського і спаленням сотень сіл. Не дивуйтеся тепер, що гнів і обурення українського народу не має меж. Ви самі позбавили себе права гостинності на українській землі і мусите з цієї землі вибиратися! Український народ має

---

³⁸ Ідея і Чин. — 1944. — Ч. 7 // Літопис Української повстанської армії. — Т. 24. — С. 303.

³⁹ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВО України). — Ф. 3833. — Оп. 2. — Спр. 3. — Арк. 53.

ще на стільки сили, що зуміє вгамувати ваше нахабство і розбещеність та прогнати вас усіх за межі своєї споконвічної землі»⁴⁰.

Схожі тези знаходимо у тексті референта пропаганди Проводу ОУН Мирослава Прокопа «Український народ знаходиться в сучасний момент в одному з найважчих періодів своєї визвольної боротьби. - писав він у червні 1944 року. - В цій ситуації дістав український народ удар ззаду: від польських імперіалістичних верховодів та сталінсько-гітлерівських агентів, що є тут абсолютною меншиною. Зі становища українських інтересів на українських землях – це зрада. Український нарід далекий від того щоб цілу польську меншину, що живе на ЗУЗ, обвинувачувати в зраді. Всім національним меншинам, отже і польській, гарантує український нарід повні права в Українській державі, і там, де сьогодні зустрічаємося з лояльним ставленням польської меншини до нас, відповідаємо їм тим самим. Але перед імперіалістичними верховодами та сталінсько-гітлерівськими агентами мусимо боронитися. Хто включається у союз і в порозуміння з окупантами не може чекати від нас іншої відповіді, як ту яку даємо окупантам»⁴¹.

Знову чіткий заклик до співпраці, розділення польського

---

⁴⁰ Державний архів Львівської області (далі ДАЛО). — Ф. Р-32. — Оп. 3. — Спр. 34. — Арк. 1.

⁴¹ Літопис Української Повстанської Армії. — Львів-Торонто, 1995. — Т.24. — С.305

народу і його політиків не здатних позбутися зазіхань на західноукраїнські терени. Такі думки провідного активу ОУН виливалися у відповідні вказівки для низових ланок підпілля. В одній із інструкцій для пропагандистів («Польське питання» з липня 1944 року) подається такий план з'ясування цієї проблеми:

«1) засадниче вирішення питання меншин у програмі ОУН (програмові постанови III Великого Збору ОУН, стаття «Україна і Польща», в 4-му числі «Ідея і Чин» і книжечка О. Садового «Куди прямують поляки?»)

2) неможливість порозуміння з поляками бо:

а) в них немає єдиної незалежної (суверенної) сили в краю

б) поза краєм польські представництва є на чужих услугах

в) більшість польських політичних груп відкидає згори всяку можливість порозуміння

г) польська суспільність, головню на ЗУЗ, вороже ставиться до думки про співпрацю.

3) поляки постійно послуговуються окупантами (фольксдойчери, польська поліція на Волині, більшовицькі секоти) та намагаються вигравати їх проти українців і в той спосіб зривають єдиний фронт поневолених народів.

4) поляки замість боротися з окупантом (німцями) створили боївки для боротьби з українцями.

5) останньо впряглися на службу більшовиків, щоб знищувати український народ та змушують його до самооборони перед поляками як більшовицькими агентами і сексотами.

б) український народ не зречеться свого права до власної землі і до волі і тому бореться і буде боротися проти кожного імперіяліста, в тому і польського.

8) український народ не виступає проти Польщі на її етнографічних землях і хоче з нею співпраці, але не дозволить гнобити себе зайдам»⁴².

В іншій інструкції з того ж року про відношення до поляків читаємо:

«а) Польський відтинок трактувати як другорядний. В тенденції ми за ліквідацію другорядних фронтів. Ліквідувати однак ті польські елементи, які активно ангажуються проти українства.

б) На польський терор відповідати негайною відплатною акцією. Забороняється в масових відплатних акціях вбивати жінок та дітей[...]

в) У відношенні до політично неактивної меншини повести акцію відірвання її від імперіялістичних кругів. Національно не здекларовані римо-католицькі елементи на ЗУЗ (поляки), що

---

⁴² ГДА СБ України - Ф.13, Спр.376,Т.11, Арк.200.

заховуються пасивно, згідно тяготіють до українства – з'єднувати до спільної боротьби, трактуючи їх на рівні з українцями»⁴³.

Отже в період 1943-1944 років, після фактичного провалу переговорного процесу між українським та польським підпіллям та розростання збройного конфлікту між ними, в програмних положеннях українського визвольного руху у відношенні до поляків помітний суттєвий відхід від спроб порозуміння в бік до конфронтації. Зміщення відбувалося саме в період коли польське підпілля, заохочене переломом у війні і відступом німецьких військ, готувалося відіграти вирішальну роль у відновленні довоєнних кордонів II Речі Посполитої і забезпеченні «польскості» її східних теренів.

Проте наступні історичні події спонукали керівництво ОУН та УПА повернутися спроб налагодження діалогу із польською стороною. В другій половині 1944 року стало зрозуміло що ставка польського підпілля на співпрацю із СРСР виявилася хибною: землі Західної України ввійшли до СРСР, НКВД заарештувало деконспірованих вояків АК, а польському підпіллю завдано удару, від якого воно вже ніколи не оправилося. Польща постала перед небезпекою повторної втрати незалежності та перетворення на промосковського

---

⁴³ ГДА СБ України Ф.13, Спр.372, Т.11, Арк.247.

сателіта.

Нові геополітичні реалії, що постали після завершення Другої світової війни вимагали нових концепцій подальшого розвитку як від польського так і від українського національного рухів. На жаль польські політики не змогли сформулювати таке бачення своєї боротьби і далі наполягали на необхідності відновлення довоєнних кордонів Польщі. Західні союзники відмовилися підтримувати ці вимоги, СРСР взагалі створив уряд підконтрольний Кремлю і альтернативний до Лондонського еміграційного.

Поширення радянського впливу на значну частин Європи, повторна втрата країнами регіону незалежності на думку ідеологів ООН створювала додаткові можливості для поширення антикомуністичного фронту. Одним із найважливіших кроків для його створення називалося налагодження дієвої співпраці з польським підпіллям. «Передумовою перемоги над московсько-більшевицьким імперіялізмом, — читаємо в одному з документів українського підпілля, — є активна участь у спільному фронті боротьби проти нього народів українського і польського. Це твердження випливає з таких фактів:

1. Довговічна ворожнеча між обома народами уможлиблювала завжди розрив ворожих обом народам імперіялізмів Москви і Берліна, а передовсім причинилася до

зросту сил московського імперіялізму, що в результаті приносило завжди поневолення України і Польщі.

Український і польський народи є найчисленнішими народами в комплексі середньої, південної, північної та східної Європи і підсоветської Азії і в сучасний момент виказують найбільшу життєву та національно-визвольну силу й динаміку в їх боротьбі проти московського імперіялізму»⁴⁴. Відновлення кордонів Польщі 1939 року ставало не реальним тож на думку керівників ОУН зникала ключова перепона співпраці.

Тому після 1945 року польське питання в загальній стратегії українського визвольного руху не тільки не втратило актуальності, а й навпаки, набуло додаткової гостроти. Дуже яскраво видно зміну курсу в розвитку українсько-польських відносин з інструкції для пропагандистів на 1945 рік, яка була фактичним втіленням загальної стратегії ОУН у життя. Якщо в раніше згадуваних вказівках з 1944 року, по суті, наголошувалося на неможливості співпраці з поляками, акцентувалося на продовженні боротьби з ними, то в наступній вже читаємо: «Відкидаємо в теперішній момент відплатні акції проти польського населення як недоцільні, бо вони не дадуть на довшу мету бажаного висліду, а навпаки, можуть спровокувати ще більші наслідки. По-друге: такі акції, хоч яко відплатні були би у великій мірі оправдані, все ж таки поставили би нас в очах кожної незаінтересованої — третьої сторони до певної міри нарівні з тими, які dokonують цих злочинів на українцях. А нам не вільно за жодну ціну дати себе стягнути з тих ідейних позицій, які ми займаємо [...]. Відплатні акції проти загалу населення і система збірної відповідальності не згідні з цими принципами, і ми їх відкидаємо. Збірну відповідальність осуджуємо найгостріше, як систему варварства. Ми не дозволимо жодними непродуманими поривами пімсти сплямити наші чисті

---

⁴⁴ Вихідні позиції (напрямні для розмов) // Україна в Другій світовій війні. Українсько-польські взаємини. — Львів, 2005. — С. 351.

прапори. По-третє: такі акції наші вороги використали б негайно усією силою пропаганди проти нас і роздули б до величезних розмірів»⁴⁵.

Програмні засади українсько-польського порозуміння після Другої світової війни відображені в цікавому документі українського підпілля «Думки в справі урегулювання польсько-українських відносин та в справі організації спільного визвольного фронту». Невідомий автор цієї декларації зазначає, що після розгрому німецького імперіалізму обов'язком для польського та українського народів, а також цілого культурного світу є об'єднати свої зусилля для протистояння більшовицькому імперіалізму — другому найстрашнішому ворогу Польщі й України та всіх волелюбних народів. Далі документ подає перелік постанов, які мали бути реалізовані визвольними організаціями обох народів для налагодження спільної боротьби:

«1. Доложити всіх сил, щоби довести до замирення існуючі польсько-українські конфлікти й протидіяти фактично всім намаганням підступної большевицької політики роз'єднати і поставити проти себе наші сили.

2. Нав'язати тісну співпрацю наших політичних і військових сил у спільній визвольній боротьбі на теренах України й Польщі, на всьому просторі ССРСР і всіх інших країв, окупованих большевицькими імперіалістами, та на міжнародній світовій арені.

5. Найглибший інтерес України і Польщі та всіх інших народів Східної Європи, від Фінляндії і до Дарданелів і Туреччини, вимагає, щоб на просторі Східної Європи запанувала на місці московського імперіалізму — відвічної загрози для всіх вільних народів — система незалежних національних держав, а на місці реакційної сталінської

---

⁴⁵ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 11. — Арк. 137.

тотальної тиранії — система правдивого західньо-європейського демократичного ладу, опертого на засаді самовизначення народів і волі людських спільнот та одиниць.

6. У всіх взаєминах будемо шанувати існуючий під цю пору стан національних відносин на наших теренах. Висловлюємо надію, що спірне питання польсько-української границі буде вирішене у майбутньому між урядами польської та української держави дорогою приязного порозуміння»⁴⁶.

В іншому документі під назвою «Вихідні позиції» українською стороною сформульовано принципи, на яких мала би базуватися співпраця між національними рухами обох народів. Найважливішими серед них залишалися взаємне визнання боротьби народів за творення власної незалежної держави, окреслення спільного ворога — радянського імперіалізму, визнання етнічного принципу у визначенні кордонів із правом кожного народу на самовизначення, плекання в суспільствах обох народів атмосфери взаємоповаги та потреби співпраці⁴⁷.

Очевидно, для польської сторони найважчим для сприйняття був момент визнання етнічного принципу визначення кордонів. Зважаючи на це, представники українського визвольного руху у переговорах із поляками готові були навіть на заміну цього принципу на принцип вільного самовизначення населення спірних теренів. Інформуючи про хід переговорів за кордоном, Степан Бандера писав до Романа Шухевича: «Ми будемо стояти на тих позиціях, що і в минулих переговорах. Все-таки необхідно домовитися з ними. Труднощі будуть ті самі, що і раніше, — на базі спірних територій. Можливо, було б замість етнографічного принципу прийняти форму вільного самовизначення з пропозиціями щодо здійснення деякого

---

⁴⁶ За свободу народів. Із документів краєвої боротьби. — Прага — Відень: Українське представництво в АБН, 1946. — С. 69—70.

⁴⁷ Вихідні позиції... — С. 352.

переселення, яке зобов'язані будуть провести окупаційні держави. У деяких наших людей є побоювання, що це мало б поганий відгук серед українців. По-моєму, така формула, по суті, нічого не міняє, оскільки наша територія самовизначається до України. А такою постановою цього питаннями ставимо поляків у ситуацію, при якій їм важко буде заперечувати такий принцип»⁴⁸.

Прагнення налагодити плідну співпрацю з польським національним рухом не було лише теоретичною розробкою ідеологів ОУН. Українські повстанці отримували чіткі вказівки щодо реалізації зазначених вище положень. Найбільше листівок, звернень та інших пропагандистських матеріалів, виданих УПА до іноземців, призначалося для поляків - за період 1945-1947 з'явилося 16 різних такого роду текстів⁴⁹.

В травні 1945 року командування УПА наказало: «Серед польського населення проводити зорганізовані рейди відділів, розповсюджувати літературу, проводити сильну пропаганду на предмет спільного визволення всіх поневолених і загрожених большевицько-московським імперіалізмом народів»⁵⁰.

Підготовка пропагандистських акцій серед жителів Польщі відбувалася не хаотично, а згідно з чітко розробленим планом. Серед занять, які проводили політвиховники зі стрільцями УПА, було, зокрема, й таке: «Значіння наших рейдів по польських селах та поведінка стрільців між польським населенням». Заступник провідника ОУН на Закерзонні Василь Галаса написав спеціальну роботу «Рейди і політично пропагандивна робота серед польського населення», яка визначала такі завдання пропагандистської роботи:

«1. Піднести до максимального рівня антибільшовицькі

---

⁴⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 42. — Арк. 17.

⁴⁹ Роман Дрозд у збірнику документів у розділі «Ставлення ОУН-УПА до Польщі і поляків» наводить за період 1945—1947 років 16 різноманітних звернень до польського народу. Див.: Drozd R. *Ukraińska Powstańcza Armia*. — Warszawa, 1998. — С. 138—206.

⁵⁰ Do dowódców oddziałów UPA, prowódców rejonów i kuszczów // *Karta*. — 1999. — № 29. — S. 67.

настрої в польському середовищі і дати поштовхи до активізації безкомпромісної революційної боротьби проти Москви і її варшавської агентури в найширших розмірах.

2. Промостити шлях ідеї польсько-українського порозуміння на антибольшевицькій платформі і взаємного респектування суверенності обидвох народів, а одночасно пропагувати ідеї Антибільшовицького Блоку Народів (АБН)»⁵¹.

У зверненні до поляків так визначено завдання рейдів польськими землями: «Ми, Українські Повстанці, приходимо до Вас як приятелі і союзники. Метою нашого прибуття є детальне ознайомлення польського населення з фактами гноблення поневолених Москвою народів, поділитися з ним досвідом, як треба боротися з більшовизмом [...]. Звертаємося до всіх поляків, щоб допомагали нам інформацією і всім, що буде потрібно для нас. Бо ми воюємо проти Вашого ворога — Москви і є вояками протибільшовицького фронту, який вирішує також і долю Вашої вітчизни»⁵².

Політичним проводом визвольного руху було підготовлено спеціальну директиву «Короткі вказівки для тих, які зустрічаються з поляками». Документ конкретизує теми та можливий зміст розмов із польською громадськістю. Головним гаслом визначено: «Воля народам! Воля людині!» У розмовах на політичні теми важливо було акцентувати на великій загрозі для обох народів з боку московського імперіалізму. При цьому наголошувалося, що поляки її суттєво недооцінюють, бо мають надто мало досвіду спілкування з більшовиками, натомість досвід українців вимірюється 25 роками боротьби⁵³.

Масштабна інформаційна робота українського підпілля спрямована на започаткування спільної антикомуністичної

---

⁵¹ Сергійчук В. Український здви́г: Закарзоння. 1939—1947. — К., 2004. — С. 705.

⁵² Drozd R. Ukraińska Powstańcza Armia. — С. 194.

⁵³ За свободу народів... — С. 69—70.

дала певні результати. Найважливішим стало припинення взаємного боротьби. Весною 1945, після знищення кількох українських сіл Надсянні та антипольські акції УПА у відповідь, реальною була загроза повторення тут подій, які мали місце на Волині та Галичині в попередні роки. Переговори між обома підпільними рухами зупинили це. Більш того, вони започаткували кілька спільних акцій, найвідомішою з яких став наступ відділів УПА та ВіН на Грубешів у травні 1946 року.

Співпраця не в йшла поза рамки домовленостей на локальному рівні впершу чергу через небажання польського еміграційного уряду відмовитися від політичних концепцій часів Другої світової. Безперечно важливу роль продовжувала відігравати взаємна недовіра між українцями та поляками, породжена кривавим конфліктом, пам'ять про який була дуже свіжа. Врешті цю пам'ять про конфлікт зуміли капіталізувати польські комуністи. Провівши акцію "Вісла", яка покінчила з існуванням на сході повоєнної Польщі значної української меншини, вони збільшили підтримку для себе серед поляків назагал налаштованих критично до них.

Підсумовуючи слід зазначити, що польське питання було одним із ключових для ОУН від часу її створення в 1920-ті, до другої половини 1940-вих. Для українських націоналістів воно було водночас питанням зовнішньої політики (вибудовування стосунків з Польщею як сусідньою державою) та внутрішньої (формулювання ставлення до польської національної групи на теренах, які українські націоналісти вважали українськими). При цьому пріоритетним було саме перше і воно визначало формулювання другого. Аналіз програмних текстів ОУН не дає підстав говорити про їх полонофобський зміст. Справжньою причиною польсько-українського конфлікту була не ідеологія, а територія, яку кожна із сторін вважала.

Ключовим чинником у формулюванні ставлення до поляків

було питання приналежності теренів сучасної Західної України. Для ОУН переважання тут етнічних українців було підставою вважати їх землями майбутньої незалежної України. Крім того в силу політичних обставин, а саме більш сприятливих умов для розвитку порівно з підрадянськими теренами, саме ці терени були головним плацдармом для ОУН, з якого мало початися визволення всієї України. Приналежність цих територій до Другої Речіпосполитої вважалася окупацією і боротьба українських націоналістів спрямовувалася проти її структур. Такий підхід чітко відобразився у програмі ОУН та її практичних діях в міжвоєнний період.

Початок Другої світової війни призвів до зміни статусу західноукраїнських територій. Їх приєднання до СРСР призвело до того підпільна боротьба ОУН тепер була спрямована проти структур цієї країни. На заваді налагодження співпраці з польським рухом стали плани українських націоналістів скористатися співпрацею із Німеччиною, яка для поляків була одним із двох окупантів. Провал цих планів, перехід ОУН в антинімецьку підпілля у другій половині 1941 року зробив можливим співпрацю між українським та польським рухами. Тому з ініціативи ОУН в 1941-1942 роках відбулося кілька зустрічей із польськими політиками. Участь в них представників найвищого керівництва ОУН членів Проводу свідчення того наскільки важливими вони вважалися для українського підпілля. Крім того це аргумент на користь того, що у них не було на той час жодних ідеологічних застережень щодо такої співпраці. Програмні засади рішення ОУН давали можливість для цього, що між іншим визнавали і їх польські візаві. Переговори зайшли в тупік знову таки через питання майбутньої приналежності західноукраїнських теренів, небажання польської сторони відмовитися від концепції "статус кво анте беллум".

Розгортання збройних підпільних формувань обох народів,

яке почалося в 1942 році на цих теренах призвело до перших зіткнень між українцями та поляками. Це розгортання потребувало опертя на лояльність місцевого цивільного населення і нейтралізацію ворожих виявів з його боку. Польське цивільне населення, яке було меншістю на цій території, розглядалося польськими політиками як можливий ресурс для розгортання власних збройних сил, а згодом після війни і як інструмент демонстрації "польськості" цих теренів. Так само оцінювали його і керівники ОУН, тому після провалу переговорів та початку перших сутичок ухвалило рішення про усунення польського населення із Західної України. Це рішення призвело до поглиблення протистояння, його розростання у справжню війну, яку посилювали обставини перелому в Другій світовій війні. Адже залишалося відкритим питання чиїми стануть ці території після відступу німців. В другій половині 1944 очевидною стала відповідь - тут буде утвердження радянська влада. Незабаром очевидним стало і те, що не буде відновлено польських кордонів 1939, більш того і на захід від нього - у відновленій повоєнній Польщі встановлено прокремлівський комуністичний уряд. Відтак відбувається докорінна зміна в ставленні до польського питання керівництвом ОУН. З кінця 1944, протягом 1945-1947, поляки розглядаються українськими націоналістами як союзники, один із ключових чинників формування спільного антикомуністичного фронту. В силу геополітичних обставин кінця 1940-вих, успіхи реалізації цієї концепції були доволі скромними. Натомість співпраця українських та польських діячів антикомуністичної опозиції наступних поколінь відіграла важливу роль у розвалі СРСР.